

17. Урсул А.Д. Перспективы выживания цивилизации: космоэкологический аспект [Текст] / А.Д. Урсул // Философские науки. – 1989. – № 8. – С. 3-12.

18. Урсул А.Д. На пути к информационно-экологическому обществу [Текст] / А.Д. Урсул // Философские науки. – 1991. – № 5. – С. 3-16.

19. Моисеев Н.Н. Заслон средневековью [Текст] / Н.Н. Моисеев. – М.: Тайдекс Ко, 2003. – 312 с.

20. Урсул А.Д. Проблема информации в современной науке: философские очерки [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1975. – 287 с.

УДК 340.12

■ РЕАЛЬНІСТЬ І СЕМІОТИЧНІСТЬ ПРАВОВОГО МИСЛЕННЯ

А.Ф. Бортняк

Автор статті демонструє дуалізм правового мислення, що поєднує реальний світ та образне його відтворення у свідомості людини. А оскільки таке відтворення має знакову (символічну) форму, то йдеться про реальність і семіотичність (знаковість) правового мислення. Правове мислення подається як психосеміотичний засіб відображення правової реальності.

Ключові слова: *право, правова реальність, правове мислення, правосвідомість, семіотика, психосеміотика.*

Автор статьи демонстрирует дуализм правового мышления, сочетающий реальный мир и его образное воспроизведение в сознании человека. А поскольку такое воспроизведение имеет знаковую (символическую) форму, то речь идет о реальности и семиотичности (знаковости) правового мышления. Правовое мышление представляется как психосемиотическое средство отражения правовой реальности.

Ключевые слова: *право, правовая реальность, правовое мышление, правосознание, семіотика, психосеміотика.*

The author demonstrates the duality of legal thinking, which combines real world and his imaginative reproduction in mind of people. And since this reproduction is symbolic, it refers to the reality and semiotics (symbolic) of legal thinking. Legal thinking is presented as a means of psychosemiotics reflect of the legal reality.

Key words: *law, legal reality, legal thinking, consciousness, semiotics, psychosemiotics.*

Постановка проблеми. Для юриспруденції проблема правового мислення постає одним із напрямів дослідження механізму правового регулювання, що пояснює, як людина засвоює правові норми, який механізм їх осмислення та реалізації.

Здебільшого процес правового мислення є предметом вивчення науки психології, адже саме ця галузь знань розкриває особливості процесу осмислення людиною явищ і процесів, що відбуваються в оточуючому світі. Але одночасно цей процес також вивчають соціологи, політологи,

філософи, а також спеціалісти інших наукових галузей, чий науковий інтерес пересікається з потребою дослідження мисленневих процесів. Не є винятком і юриспруденція, особливо теорія та філософія права.

Мета статті – продемонструвати дуалізм правового мислення, що поєднує реальний світ та образне його відтворення у свідомості людини. А оскільки таке відтворення має знакову (символічну) форму, то йти-меться про реальність і семіотичність (знаковість) правового мислення.

Стан дослідження. Стародавні філософи вважали мислення першодвигуном космосу, силою, яка впорядковує і рухає його (Арістотель [1, С. 299]). Потреба людини у впорядкованості свого співіснування з іншими спонукала її до пошуку специфічного засобу такого впорядкування, і таким засобом стало право як результат мислення. Право формується за допомогою аналізу і синтезу соціальної дійсності; ці мисленнєві операції формують абстракції (узагальнені знакові відтворення елементів дійсності).

З часу античності здійснено чимало нових досліджень і відкриттів у сфері вивчення мислення як феномену. Аналіз новітніх розробок буде проаналізовано в контексті викладу основних положень статті.

Виклад основних положень. Загалом мислення – це пізнавальний психічний процес узагальненого і опосередкованого віддзеркалення зв'язків і стосунків між предметами об'єктивної дійсності; він пов'язаний з обробкою інформації, отриманої через відчуття, або збереженої в пам'яті в результаті особистого досвіду. Основна функція мислення – виявлення внутрішніх зв'язків між об'єктами. Мислення виступає одним зі складових елементів свідомості особистості. Свідомість – вища форма відображення дійсності, яка полягає в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, у розумному регулюванні і самоконтролі поведінки людини.

З точки зору психологів, мислення як таке є когнітивним процесом, "у якому відбувається моделювання невідповідних відносин оточуючого світу на основі аксіоматичних положень" [2, С. 299].

Психосеміотичність правового мислення передбачає уніфікацію предметного світу правовідносин через узгодження відносин між зовнішньою чуттєвою формою предмета чи слова і формою думки. Цікавим у цьому контексті є сам механізм виникнення думки, яка згодом набуває чуттєвого (звукового) оформлення і стає мовленням. Йдеться про споконвічну загадку поєднання чуттєвості та розуму. Тут доречно згадати, що І. Кант для розгадки цієї головоломки розробив учення про схематизм чистих розумових понять: він пропонував розуміти схему як правило, за допомогою якого предмет відокремлюється під поняття [див. 3].

Гумбольдт, який після Канта знову зробив акцент у вивченні мислення на його словесній характеристиці, вирішив цю проблему, все-таки

опираючись на кантівський схематизм, шляхом розробки широко відомого вчення про внутрішню форму мови [див. 4].

Спробуємо дати наукове пояснення внутрішньої форми вербальних понять у контексті психосеміотики.

Тож візьмімо для цього будь-який одиничний предмет (явище, факт, дію чи подію). Залежно від вибраного способу аналізу елементи правової дійсності можна розподілити на суб'єкти та об'єкти, ідеальне та реальне, індивідуальне та суспільне, зрештою, уявлення та поняття, уобрази та значення. При цьому в кожній із цих категорій можна виділити, окрім іншого, форму і зміст.

Що стосується форми та змісту "предмета" правової реальності, то оскільки в ньому першопочатково закладено подвійність індивідуального та суспільного, яка його визначає, форма і зміст у ньому не можуть бути виділені так само, як у штучно "вийнятої" із правових відносин речі.

Що стосується слова, то воно за сторони своїми формальними ознаками нічим принципово не відрізняється від предмета. Єдина його відмінність полягає в тому, що роль зовнішнього змісту у слові грає звукова субстанція, роль зовнішньої форми – єдність звуку. Таким чином, замість матерії речі в слові виступає матерія звуку, замість предметного образу – образ акустичний [5, с. 135]. Однак неправильно припускати, ніби слова можуть стати заміниками. Адже предмети розвивалися та розвиваються разом зі словами, і слово є також (і передовсім) людським предметом. Ось що говорить з цього приводу Г.Г. Шпет: "...слово є таким членом в загальній культурній свідомості, з яким інші його члени – гомологічні. Іншими словами, це означає, що слово в своїй формальній структурі є онтологічним прообразом всякої культурно-соціальної "речі". ... слово є єдиним абсолютно всезагальним знаком, яким може бути замінений будь-який інший знак, оскільки ми взагалі будь-яку соціальну річ розглядаємо як знак" [6, с. 140].

Принципово важливо не "психологізувати" поняття внутрішньої форми, тобто не розглядати її лише як певне індивідуальне переживання. Адже в цьому випадку внутрішня форма сама виявилась би змістом, що є недопустимим: "... внутрішня форма не може трактуватися як акт переживання даного суб'єкта, як його внутрішня напруга або творче зусилля. Все це по відношенню до дійсної внутрішньої форми слова є також змістом, і при цьому змістом безвідносним, абсолютним, лежачим за межами оформлено повідомлюваного змісту" [6, с. 105].

Що ж тоді можна назвати внутрішньою формою слова? Тут доречно знову процитувати Шпета: "... внутрішня словесно-логічна форма є закон самого утворення поняття, тобто деякого руху чи розвитку, послідовну зміну моментів якого ми називаємо діалектичною зміною, яка відображає розвиток самого смислу ... Це – не схема і не формула, а прийом, спосіб, метод формотворення слів-понять. Якщо можна говорити про

"внутрішню форму" як про відношення зовнішньої сигніфікативної форми і предметної форми змісту речі, то це відношення також потрібно розуміти як розвиток, який здійснюється в способах співвідношення обох термінів названого відношення" [6, С. 117-118].

Виділяти індивідуально-психологічні характеристики внутрішньої форми можна лише з урахуванням того, що індивідуальне завжди реалізується (і знаходить себе) як суспільне. Ми не будемо торкатися розбіжностей в трактуванні поняття внутрішньої форми в різних дослідників, а також правомірності виділення внутрішньої форми слова (а не мови) чи предмета (а не діяльності) [див. 7, С. 172-175]; нам важливо лише те, що може бути розкрито в самих відносинах "індивідуальне - суспільне" шляхом аналізу поняття внутрішньої форми.

А.А.Потебня називав внутрішньою формою слова той спосіб, за допомогою якого зміст думки стає доступним свідомості, тобто усвідомлюється. Очевидно, тут ідеться виключно про процеси "індивідуальної свідомості", але таке враження є помилковим. Наведемо декілька цитат на підтвердження цього. "У слові людина знаходить новий для себе світ, не зовнішній і чужий її душі, а вже опрацьований і асимільований душею іншого" [8, С. 125]; воно є "настільки засіб розуміти один одного, наскільки воно засіб розуміти себе" [8, 127]. Обидва визначення, пов'язані внутрішньою формою: вони саме формуються в процесі створення слова. Звук осмислюється, а думка озвучується завдяки словесному оформленню. З одного боку, "зовнішня форма також не є звуком як матеріалом, а звуком, уже сформованим думкою, хоча сам по собі цей звук ще не є символом змісту" [8, с. 161-162], а з іншого - "слово для самого мовця є засобом об'єктивувати думку. Це не означає, що слово було би засобом висловлювати уже готову думку, оскільки, якщо думка була б готова, то для чого її об'єктивувати" [8, с. 213]. "Внутрішня форма слова є відношенням змісту думки до свідомості; вона показує, як уявляється людині її власна думка. <...> Внутрішня форма, окрім фактичної єдності образу, дає ще знання цієї єдності; вона є не образ предмета, а образ образу, тобто уявлення" [8, С. 131].

В даному контексті можна наблизити (з низкою зауважень) ознаку предмета і внутрішню форму (якщо, звичайно, ознаку не субстанціювати). Адже нам важливо дізнатися, як предмет стає "семіотичним", переданим іншій людині, і тим самим, роздвоєним. Як виникає предмет? Очевидно, шляхом експлікації ознаки. Тоді внутрішня форма справді виявляється представником попереднього значення слова при його новому значенні (або попереднього використання предмета при його новому використанні). "Слово, - як говорить Л.С. Виготський, - не тільки означає, але й показує, чому воно означає" [9, с. 197].

Таким чином, у слові, як і в предметі, внутрішня форма слугує способом створення та втілення смислу. Індивідуальний смисл створюється

у слові або предметі кожного разу заново, а спосіб його створення - внутрішня форма - пов'язує його з попереднім способом використання предмета або слова, тобто з втіленим раніше смислом. Внутрішня форма предмета "вказує" на те, для чого призначений предмет, на форму діяльності, яка в ньому "згорнута", і слугує для "розгортання" цієї діяльності як нової, тобто для створення та реалізації кожен раз нового призначення предмета. Вона є правилом використання предмета, а значить, і способом втілення/створення його "смислу". Розпад індивідуальних смислів і суспільних значень [див. 10] можна розглядати як результат роботи внутрішньої форми (адже все соціальне має внутрішню форму). Поки ця робота (точніше, результат цієї роботи) не усвідомлюється, сенс та значення співпадають та індивідуальний зміст переноситься на суспільний предмет. Це, до речі, є семіотичною характеристикою міфу.

Для нас це означає, що міф є явищем соціальним, в якому, однак, суб'єктивне та об'єктивне зливаються. Тому не можна просто погодитися з дослідниками, які стверджують, що суб'єкт та об'єкт в міфі (в первісній свідомості) ще не розділилися. Це не зовсім так. Розподіл є, проте він не підпорядковується особливим законам (збіг сенсів та значень, "суб'єктивність" ознаки) і усвідомлюється. Водночас цей розподіл-злиття є джерелом самосвідомості, яке має тому винятково соціальну природу.

Якщо говорити про політико-правову міфологію, то часто наводять як приклад феномен конституції [11]. Інші, відзначаючи неоднозначну діалектику міфології і права, звертають увагу саме на те, що "міцніші основи, першоджерела правової культури будуть у того етносу, в міфології якого глибше і детальніше "опрацьовані" передправові мотиви і сюжети, чіткіше виражене ставлення до норм, звичаїв, наслідків їх порушення" [12, с. 91]. Про правові міфи як первісний період розвитку права говорять також у контексті міфологічної правосвідомості, міфологічної правової культури [13]. Узагальнюючи ці позиції, філософи права вважають міфи "не просто чуттєвим відношенням, фізіологічним відчуттям, а світовідчуттям. Тобто це таке відчуття історичної дійсності, коли щось конкретно-чуттєве сприймається як узагальнене: чуттєве відбиття світу як цілого. Адже з трьох основних рівнів ставлення людини до світу - світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння - у міфологічному баченні історії найрозвинутішим є саме світовідчуття..." [14, С. 186-187]. Саме на рівні міфів зароджуються і формуються так звані коди творення і розуміння права.

"При стані думки, котра не дає можливості явно розмежувати суб'єктивне пізнання від об'єктивних його джерел, слово, як найбільш явний для свідомості показник на доконаний акт пізнання, як центр відносно змінних елементів чуттєвого образу має вважатися суттю речі" [8, С. 273-274]. Розрив з міфом стає можливим тоді, коли думка відвертається від об'єкта і дивиться в саму себе: тут і з'являється індивідуальна самосвідомість, тут уже розриваються значення та сенс.

Тож внутрішня форма ніколи не може бути змістом свідомості. Йдеться про те, як відбувається сам процес словотворення (слововживання). На першому етапі суб'єктивне зливається з об'єктивним, і зміст думки цілком переноситься в об'єкт. На другому етапі суб'єктивне та об'єктивне розриваються, завдяки чому суб'єктивне обертається на себе: так виникає самосвідомість; тут думка вже не зливається з об'єктом. На третьому етапі думка знов повертається до об'єкта; так з'являється можливість користуватися словами або іншими символічними засобами замість об'єктів, що все ж не означає, ніби внутрішня форма тут кудись "зникла" [5, С. 141].

Висновки. Керуючись таким розумінням внутрішньої форми, можна стверджувати, що свою внутрішню форму має будь-яке соціальне явище. Звідси випливає вкрай важливий для нас висновок: поєднання чуттєвості та розуму (якщо користуватися термінами Канта), поєднання фізичного та психічного (говорячи словами Декарта), як і означуваного та означника (мовою семіотики) та ін. – все це було б неможливим без чогось третього, без сукупності умов або правил поєднання. Будь-яке поєднання можливе тільки в соціальному явищі або в діяльності соціального суб'єкта.

Якщо виникає невідповідність між ступенем "реальності" предмета та ступенем його "семіотичності", людина починає дивитися на світ більш суб'єктивно (менш "семіотично"), і тоді вона, по-перше, вже не може передати свої думки іншим, а по-друге, починає надихати цей світ, наділяти його продуктами свого відображення. Чим більш суб'єктивний погляд, тим більше людина привносить у світ саму себе. Чим пильніше ми приглядаємося до правової дійсності, тим більше відображаємося в ній. Правове мислення є психосеміотичним засобом такого відображення.

Використана література:

1. Булатов М.О. Філософський словник / М.О. Булатов. – К.: СтилоС, 2009. – 575 с.
2. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 512 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант; пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по общему языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 196 с.
5. Психосеміотика телесности / Под общ. ред. И с предисл. И.В. Журавлева, Е.С. Никитиной. – [Изд. 2-е.]. – М.: Кн. дом. "ЛИБРОКОМ", 2009. – 152 с.
6. Шпет Г.Г. Внутренняя форма слова (этюды и вариации на темы Гумбольдта) / Г.Г. Шпет. – 3-е изд. – М.: КомКнига/URSS, 2006. – 217 с.
7. Постовалова В.И. Язык как деятельность: Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта / В.И. Постовалова. – М.: Наука, 1982. – 223 с.

8. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. – [3-е изд., доп.]. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с.
9. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
10. Леонтьев А.Н. Эволюция психики / А.Н. Леонтьев. – М.; Воронеж, 1999.
11. Шаповал В. Феномен конституції у контексті вітчизняної політико-правової "міфології" / Володимир Шаповал. – Дзеркало тижня. – № 29 (708). – 2008, 9-15 серп.
12. Семитко А. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А. Семитко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. юрид. академии, Изд-во Гуманитарного ун-та, 1996. – 249 с.
13. Дмитрієнко І. Первісна українська правова культура: початкові форми художньо правової свідомості, культури та їх артефактів - першооснови нормативно-правового світоосмислення / І. Дмитрієнко // Форум права. – № 2. – 2009. – С. 112-119.
14. Кравченко А. Міфологічне та релігійне світовідчуття в осмисленні права / А. Кравченко. – Філософські обрії. – № 21. – 2009. – С. 186-195.

УДК 343.211:343:214(477)

О.С. Фещенко

**СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРИНЦИПИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА**

В статті досліджуються сучасні підходи науковців до питання про принципи кримінального права. Акцентується увага на тому, що норми Конституції України, які мають важливе значення для кримінального права, повинні стати складовими частинами системи принципів цієї галузі права. Особлива увага приділена принципам законності, рівності громадян та гуманізму. Підтримано ідею щодо доцільності закріплення принципів в окремих статтях Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *принципи, загальні засади, законність, справедливість, рівність.*

В статье исследуются современные подходы к решению вопроса о принципах уголовного права. Акцентируется внимание на том, что нормы Конституции Украины, которые имеют важное значение для уголовного права, должны быть составляющими частями системы принципов этой отрасли права. Особенное внимание уделено принципам законности, равенства граждан и гуманизма. Поддержана идея о целесообразности закрепления принципов в отдельных статьях Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: *принципы, общие положения, законность, справедливость, равенство.*

In the article researches modern approaches of scientists to the issue about principles of criminal law. The notice accents on the fact, that constitutional norms,